

Irena Kraitlová

Noční stíny

Pozoruhodný doplněk k vědecké činnosti Václava Tilleho v oblasti pohádkosloví tvoří drobné prózy s pohádkovou tematikou. Autor je začal publikovat od druhé poloviny devadesátých let 19. století pod pseudonymem Václav Říha. Ponecháme zde stranou jeho převyprávění známých i méně známých pohádkových látek i volnějši zpracování starých motivů, v nichž kladl důraz na vyjádření určité myšlenky, nálady či dojmu, abychom se mohli zaměřit na čtyři zajímavé prózy, ve kterých nejjasněji vyslovil svůj názor na nové postavení pohádky v životě moderních lidí. Jsou to Podzimní noci, Noční stíny, Plody země a Letní noc¹.

Jak již napovídají názvy, důležitá úloha v uvedených dílech patří noci - noci jako času určenému ke spaní a snění, času, kdy ožívají duchové, strašidla i noční můry, noci jako protikladu jasného dne, kdy svět dostává tajemnou, neznámou i nebezpečnou podobu. Tille ovšem neuvádí čtenáře do děje v nejhlubší noci, ale značnou pozornost věnuje líčení přechodu dne v noc - podrobně popisuje, jak večerní západ slunce proměňuje krajinu.

"Nad malou rovnou krajinkou zapadalo červené slunce do žlutých oblaků za roztřepené, modravé kontury smrkových lesů. Nebe bylo již ztemnělé, šedivé téměř, na rozoraných polích a nad lány povadlé cukrovky schvělo se ještě světlo - ne ostré, zářivé paprsky, ale žlutavý, ztlumený jas, v němž zesilovaly se kontury malých vozů, volů, lidských po-

stav, lezoucích zvolna mezi ostře ohraničenými čtyřúhelníky polí po vyježděné a vymleté cestě, vlekoucí se k bílé zdi malého hřbitůvku, jehož větší část se ztrácela pod rozčesanými, svislými haluzemi černých smrků. /.../ Bílá zeď hřbitova a zlácené železné kříže svítily nejdéle v houstnoucím přítmí, až pohasly na nejasné body a čáry v černém prázdnu, do něhož sypal se stříbrný písek hvězd. Hrbolky hrobů a travou zarostlé cestičky zmizely, ramena křížů a bílé tabulky vznášely se volně v černém vzduchu, v němž občas rozkýval větřík nejasné šlahouny smrkových větví." /Noční stíny, s. 145/

Není náhodné, že Tille zvolil vyprávění v ich-formě /Podzimní noci, Plody země, Letní noc/, aby mohl snadněji zachytit myšlenkové pochody vyvolané touto proměnou dne v noc, která se odráží ve vypravěčově náladě, neboť vyvolává nejen nostalgické vzpomínky na minulost, ale především úvahy o smrti, o tajemství života a o smyslu lidské existence, o hranicích lidského vědomí a poznání, o neopatrnosti člověka a světa proti velikosti vesmíru apod. Pouze v Nočních stínech užil neosobního vypravěče, ale zachycení nálady je velmi podobné.

V nočním šeru se podivné stíny vytvořené přízračným měsíčním světlem zhmotňují v neskutečné postavy - v Nočních stínech se postupně objevují Rytíř, Smrt, Čert a Ahasver, v Plodech země různí skřítkové, víly, Ohnivý muž, Bílá paní, Hlídač pokladů aj., v první části Podzimních nocí ožívá obrez svatebního právoedu a proměňuje se v pohádkové bytosti /v princeznu, rytíře, krále, draka atd./, v dalších

částech vypravěče provází čert s Honzou. V Letní noci je situace poněkud odlišná: vypravěč se nesetkává s přeludy přímo, ale dovídá se o nich zprostředkovaně od pověřčivých venkovanů, kteří mu vyprávějí své zážitky s duchy, strašidly a jinými nepřátelskými nočními bytostmi.

Již byla v souvislosti s proměnou dne v noc naznačena významná úloha prostoru v těchto dílech. Děj se vždy odehrává na zvláštním, většinou odlehlém místě - na hřbitově, v lese, na hradě, popř. v bizarní hospodě. Volba místa sugestivně dokresluje celkovou atmosféru: hrad či hradní zřícenina připomíná pomíjivost, rozklad, trosky toho, co kdysi žilo v plném lesku, moci a slávě; hřbitov již přímo souvisí se smrtí, hrob je jen matnou upomínkou na člověka kdysi živého; dokonce i v hospodě Na zavadilce /Letní noc/ se scházejí lidé patřící svým smýšlením a cítěním spíše do minulosti; les nepodléhá tolik vlivu člověka, žije svým životem, je plný nebezpečných a tajemných sil.

V takovém prostoru a čase se vypravěč setkává s několika lidmi nebo fantastickými bytostmi a rozmlouvá s nimi - o zániku nadpřirozeného, pohádkového světa. Tille v sobě nezapřel ironiku a s gustem předvedl, jak mohou takové noční přeludy působit v moderním, civilizovaném světě. Tyto představy nevkládá do vypravěčových úvah, ale vyslovuje je přímo prostřednictvím některých fantastických postav, např. Čerta:

"Tak podívej se: pomysli si, třeba v Praze: je neděle, dvanáct hodin, všechno chodí na Ferdinandově třídě, samá vůně, hedvábí, kočáry, tramvaje, bicykly, krásné dámy, velmi slušní páni, nu - všechno - jak má být - a teď, představ si,

nejednou se vyskytne na tom šamotovém dláždění čert - opravdovský čert - ne tak jak ho teď oblékají v středo-
věký šat, parfémem páchnoucí, nebo ve frak a lakýrky a
dokonce i duchaplnost - ale opravdový, s ocasem, sviní
rypák - nu celý já. Co říkáš? Objevím se mezi těmi vý-
kladními skříněmi a rozkošnými dámami, přistoupím k ně-
jaké té slušné, krásné slečince, hrábnu tlapou, a řeknu:
,Prosím račte, tento, je čas se mnou...' Co myslíš? Co
by bylo? Myslíš, že si jediný z těch všech, co tam budou,
vzpomene na mne, na očistec a peklo? Že to bude brát tak
po starodávnu doopravdy? Chyba lávky! Pěkně doopravdy!
Křiknou po policii, hned mne lapnou, rušení veřejného po-
koje, mravopočestnosti a kdož ví co ještě a hned čtyřia-
dvacet hodin anebo na pozorovací stanici a pak - prosím
pěkně - do zoologické zahrady račte." /Noční stíny, s. 146
až 147/

Motiv smrti sblížuje postavy, které si v pohádkách
vzájemně škodily nebo spolu bojovaly, blízkost zániku svá-
dí do přátelského rozhovoru princeznu s drakem, krále či
Honzu s čertem apod. Blížící se smrt se projevuje i v ně-
utěšeném stavu těchto bytostí, Tille neopomene zdůraznit
jejich opotřebovanost: čerta trápí revma a ani oči už mu
neslouží, princezna je ubledlá a krajky jejích hedvábných
šatů jsou již potrhane a silně zažloutlé /Podzimní noci/,
Rytíř má již rezivé brnění, šedivé vlasy, potrhane sedlo,
vychrtlého koně atd. /Noční stíny/ apod. Loučení se světem
a odchod do "Říše Fantazie" se netýká pouze pohádkových
bytostí, postihuje i podivínskou bábu považovanou prostými
venkovany za čarodějnici, která přichází se zprávou, že

kouzla, duchové a strašidla už nemají v moderním světě místo /Letní noc/.

Podobně jako na začátku práz, kdy se v nočním šeru zhmotňují fantastické bytosti, na konci se zase zvolna rozplynou vlivem prvních slunečních paprsků. Den je nepřátelský nejen těmto bytostem, ale i náladám a myšlenkám, které noc vyvolala. Ve dne nastupuje optimismus, činnost práce, víra v lidské poznání a touha změnit svět, atd. Symbolem dne a moderního, civilizovaného světa je stavba železnice, která přetváří dosud nedotčenou krajinu a vyhání pověrčivost i pohádkové bytosti.

Lze tedy shrnout, že Tille prorokoval pohádkám zánik, odchod ze světa racionálního uvažování do "říše fantazie", snů, dětství. Pohádky mohou zůstat pouze jako objekt vědeckého bádání nebo jako dětská četba /Letní noc, Podzimní noci/. Mnohem významnější než vyslovení tohoto názoru je fakt, že si Tille uvědomoval kouzlo i nepostradatelnost pohádkového, fantastického světa pro člověka, že se mu zjevení fantastických bytostí spojuje s úvahami o smyslu života, o mezích lidského poznání, o rozsáhlosti dosud nepoznaného a neovládaného světa a kosmu, že upozorňuje na nejistotu a nepatrnost člověka, na pomíjivost jeho života a skutků. Takže nakonec není možné, aby pohádka zemřela, protože by zemřela část lidské duše, fantazie, sny, touhy, vzpomínky...

V pozůstalosti Václava Tilleho je pohádka o smrti vládkyně nad pohádkovou říší², která umožní vypravěči napít se z pramene fantazie, takže se jeho posláním stane šíření získaného odkazu. Zdá se, že tím vážný vědec Václav

Tille vyjádřil i svůj úděl: až do konce života vyprávěl pohádky a fantastické příběhy, které ve svém zpracování "vybrušoval" tak, aby zářily jako drahokamy.

P o z n á m k y :

- † Podzimní noci, Čas, Beletristická příloha I, 1896, s. 145-147, 153-157, 161-171, 185-188; Noční stíny, Čas, Beletristická příloha II, 1897, s. 145-147; Plody země, Světozor 1898, s. 468, 482-484, 491-492, 509-511, 519-520; Letní noc, Praha 1905.
- 2 Královna Fantazije, z rkp. 1907, knižně in Berevné stínyspoř. Jan Vorel [=Věra Vostřebalová/, Praha 1947.